

Mekong Watch Fact Sheet

20 ปีของดอนทอละที

ปัจจัยความสำเร็จในการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา

โดย ยูกะ คิกุชิ, แม็โขงวอช

บ้านทอละที (ดอนทอละที) ตั้งอยู่ตำบลเมืองโขง แขวงจำปาสัก ภาคใต้ของประเทศไทย เป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำโขงที่รู้จักในนาม “สี่พันดอน” ดินแดนอันมีปลาอุดมสมบูรณ์ ตลอดระยะเวลามากกว่า 20 ปี ชาวบ้านยังคงรักษาเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาแห่งนี้ไว้ได้ ด้วยสภาพมีดอนเป็นที่อยู่อาศัย จึงมีการจัดตั้งเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาเพื่อให้พวกเขาสามารถดูแลพื้นที่ใกล้เคียงได้เป็นอย่างดีจนถึงปัจจุบัน แม้จะไม่มีใช้วิธีการวิทยาศาสตร์ในการประเมินเชิงปริมาณอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ดังกล่าวข้างต้น แต่เพราะชาวบ้านได้ริเริ่มการดูแลเขตอนุรักษ์แห่งนี้มาช้านาน และมีความเป็นไปได้ที่จะเกิดมีประมงอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรได้อย่างแท้จริงในที่นี้ จึงได้ใช้การสังเกตและการสัมภาษณ์ชาวบ้านท้องถิ่น เพื่อค้นหาเหตุผลที่ทำให้เขตอนุรักษ์มีประสิทธิภาพ

ภาพประกอบ 1 ภูมิภาคสี่พันดอน(ภาพจากแผนที่ Google Earth)

บ้านทอละที

ที่ตั้ง: เมืองโขง จังหวัดจำปาสัก ประเทศไทย ใกล้ชายแดนกัมพูชา หมู่บ้านหรือดอนนี้มีประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 200 ปี **ประชากร(กรกฎาคม 2014) :** 93 ครัวเรือน ประชากร 576 คน(เป็นผู้หญิง 304 คน)

อาชีพ: เกษตรกรรม ประมง จับสาน(ทำกระติบข้าว) มี 15 ครอบครัวยังมีข้าวเพียงพอต่อการดำรงชีวิตตลอดทั้งปี แต่ที่เหลือต้องพึ่งพารายได้จาก การจับปลาและทรัพยากรอื่นๆเพื่อซื้อข้าว เมื่อเร็วนี้ 30-40 % ของชาวบ้านต้องมา

อพยพมาทำงานเป็นแรงงานชั่วคราวในประเทศไทย

ด้านโภชนาการ: ข้าวเหนียว ถือเป็นอาหารหลักและมีอาหารที่ประกอบด้วยปลาเป็นหลัก ส่วนเนื้อจะมีการบริโภคเพียง 1-2 ครั้งต่อเดือน

แหล่งอนุรักษ์เกิดขึ้นมาได้อย่างไร

แหล่งอนุรักษ์นี้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี 1995 เป็นช่วงที่มีการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาทั่วพื้นที่สี่พันดอน โดยการสนับสนุนของโครงการชุมชนประมงและการอนุรักษ์โลมาของลาว(Lao Community Fisheries and Dolphin Protection Project (LCFDPP)ⁱⁱ ชาวบ้านตกลงกันเลือกพื้นที่แอ่งน้ำลึกในแม่น้ำอยู่ทางตะวันออกของดอนเพื่อให้เป็นแหล่งอนุรักษ์ของชุมชน โดยนับจากเดือน 12 ถึงเดือน 7 ตามเดือนจันทรคติ (เดือนพฤศจิกายน-มิถุนายน) ซึ่งเป็นช่วงฤดูแล้ง ห้ามจับปลาหรือวางเครื่องมือดักปลาในบริเวณนั้น ผู้ไต่ฝ่าฝืนกฎต้องเสียค่าปรับ ระหว่างฤดูฝนระดับน้ำจะเพิ่มสูงขึ้นและกระแสน้ำจะไหลแรง ทำให้ยากต่อการจับปลาในบริเวณนั้นอยู่แล้ว กลายเป็นว่า บริเวณนั้นกลายเป็นพื้นที่ปิดสำหรับการหาปลาตลอดทั้งปี

นายน.หัวหน้าหมู่บ้านและนายพ.อ ดิดหัวหน้าหมู่บ้าน ทั้งคู่ผู้นำปัจจุบันของหมู่บ้าน เล่าว่า เมื่อ 20 ปีก่อน มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น โดยมีชาวบ้านจากที่อื่นเข้ามาหาปลาโดยไม่ได้ใส่ใจและจับเอาเอา ปลาควง (*Bosemania microlepis*), ชนิดพันธุ์ปลาที่เคยอาศัยอยู่แถวนี้ไปจำนวนมาก จับไปมาก ช่วงนั้นผู้นำชาวบ้านเริ่มกังวลว่าปลาควงอาจจะสูญพันธุ์ไป และรัฐบาลบาลได้แจ้งพวกเขาเกี่ยวกับการจัดตั้งเขตอนุรักษ์ในแถบ

ภาพประกอบ 2 เขตอนุรักษ์ดอนทอละที

(ภาพแผนที่จาก Google Earth)

นั้น ผู้นำหมู่บ้านจึงได้ปรึกษาหารือกับชาวบ้านและตัดสินใจจัดทำเขตอนุรักษ์ เรียกว่า “วังสงวน” ขึ้นมารอบๆ พื้นที่แอ่งน้ำลึก (วัง) จรดแนวพื้นที่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน รวมถึงพื้นที่ซึ่งเคยเป็นพื้นที่วางไข่และอาศัยอยู่ของปลาควงⁱⁱⁱ และรัฐบาลก็ได้อนุมัติ โครงการได้ดำเนินการทำพิธีขอขมา “บวชวัง”^{iv} ชาวบ้านชื่นชมว่า ในช่วงเวลา 3 ปีหลังจากมีการจัดทำเขตอนุรักษ์ขึ้น ปริมาณปลาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ยิ่งไปกว่านั้น ชนิดพันธุ์ปลาที่เคยหายไปชั่วคราวกลับคืนมาอย่างรวดเร็ว ยกตัวอย่างเช่น ปลาเอน (*Probarbus spp.*)

กระบวนการมีส่วนร่วมของคนหนุ่มสาวและเด็กๆ ในหมู่บ้านช่วงเทศกาลและความช่วยเหลือของพระสงฆ์ และความเป็นปึกแผ่นของชาวบ้านเป็นข้อค้นพบที่สำคัญจากการสัมภาษณ์เช่นกัน อิทธิพลของเขตอนุรักษ์ได้แพร่กระจายออกไปเป็นอย่างมากในหมู่บ้าน นับว่าพื้นที่อนุรักษ์ภายในชุมชนตั้งอยู่ในจุดที่ดีและมีความเหมาะสมต่อการเฝ้าระวังของชาวบ้าน(ภาพประกอบที่ 2)

ลักษณะทางภูมิศาสตร์และสังคมของพื้นที่อนุรักษ์

พื้นที่อนุรักษ์ประกอบด้วยแอ่งน้ำซึ่งเป็นแหล่งที่มีปลาขนาดใหญ่ชุกชุม แต่ก็มีเหตุผลอื่นที่ชาวบ้านเลือกพื้นที่ที่แห่งนี้ พื้นที่ตอนล่างของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ป่าน้ำท่วมหลากถึงเรียกว่า *ป่าไคร้* หมายถึง ป่าไคร้พุ่มเตี้ย ดังเห็นในภาพประกอบที่ 3 ที่แสดงให้เห็นในเส้นสีเขียวจางๆ อยู่ริมฝั่งคอนทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน ปลาบางชนิดชอบกินดอกของต้นไคร้ และเป็นพื้นที่สำคัญที่ปลาจะหลบซ่อนตัวอยู่ได้ช่วงน้ำหลาก

ดังที่ชาวบ้านกล่าวไว้ ปลาหาพื้นที่ป่าน้ำท่วมขังเพื่อที่จะเป็นที่อาศัยเหมาะสม และพวกเขาเชื่อว่าจะเป็นแหล่งวางไข่ที่เหมาะสมของปลาบางชนิด พื้นที่อนุรักษ์จึงรวมไปถึงป่าไคร้ และบริเวณป่าไคร้ตอนล่างที่กว้างขวางอีกด้วย

ภาพประกอบ 3 ต้นไคร้พุ่ม

กล่าวถึงชื่อที่มาของคอน “ทอละที” เป็นชื่อตามตำนานของนักสู้ชื่อ ทอละที กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีพญาควายอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ และมีคำทำนายว่า เขาจะถูกฆ่าโดยลูกชายของตัวเอง เขาจึงต้องฆ่าลูกควายที่เกิดเป็นตัวผู้ทุกตัว ครั้งหนึ่ง มีควายตัวหนึ่งกล่าวว่าลูกของเธอจะถูกฆ่าตายดังเช่นตัวอื่น จึงหนีไปคลอดลูกอยู่ในถ้ำเพื่อไม่ให้ราชาควายเห็น เธอตั้งชื่อลูกควายว่า ทอละที ซึ่งมีเรื่องราวให้ติดตามมากมายของเดบโตขึ้นเพื่อล้มล้างอำนาจของราชา เป็นที่เชื่อกันว่า ถ้ำในตำนานตั้งอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ที่เป็นวัง รวมไปถึงความเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าอยู่ติดกับแอ่งน้ำเรียกว่า “มหะศักดิ์” ซึ่งเป็นที่เคารพบูชา คนทั่วไปต่างเกรงขามพื้นที่ป่าแห่งนี้เป็นทุนเดิมและไม่ค่อยจับปลามากในพื้นที่ใกล้เคียงเขตอนุรักษ์

เหตุผลที่ทำให้พื้นที่อนุรักษ์ประสบความสำเร็จ

มีเหตุผล 3 ประการที่เชื่อถือได้ว่า พื้นที่อนุรักษ์คงอยู่ได้และรักษาทรัพยากรอย่างยั่งยืน ประการแรกคือสภาพสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ ซึ่งเป็นพื้นที่วางไข่และปลอดภัยของลูกปลาที่จะเติบโตในพื้นที่รอบๆ เขตอนุรักษ์ ที่ซึ่งทำหน้าที่ในการปกป้องพื้นที่อย่างได้ผล มีพื้นที่อนุรักษ์หลายแห่งในแม่น้ำโขงตอนล่างเลือกพื้นที่แอ่งน้ำลึกเป็นพื้นที่หลักในการอนุรักษ์ที่ซึ่งช่วย ลดการจับปลาในพื้นที่แอ่งน้ำลึกช่วงฤดูแล้งได้เป็นอย่างดี ในกรณีของคอนทอละที แหล่งอนุรักษ์ได้ครอบคลุมถึงพื้นที่วางไข่ของปลาหลายชนิดรวมปลากวาง นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ป่าไคร้อยู่ตอนล่างของพื้นที่อนุรักษ์ยังเห็นเป็นพื้นที่สำคัญด้านสภาพแวดล้อมและที่อยู่อาศัยของปลาอีกด้วย

เหตุผลประการที่สอง คือ ความเชื่อเกี่ยวกับผีและประเพณีความเชื่อของคนท้องถิ่นช่วยจำกัดการจับปลาของชาวบ้าน เพราะว่าชาวบ้านกลัวว่าจะทำผิดต่อเจ้าที่และคนที่ละเมิดกฎนี้ จะได้รับการวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างหนักมากกว่าปกติที่คนละเมิดกฎธรรมดาของพื้นที่อนุรักษ์เสียอีก

เหตุผลประการที่ 3 คือ เขตอนุรักษ์ได้มีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการและการยอมรับจากรัฐบาลกลาง ดังนั้นจึงเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านใช้เพื่อที่จะเข้มงวดต่อการละเมิดกฎของบุคคลภายนอกชุมชนด้วย การเคารพนับถือผีและประเพณีความเชื่อของท้องถิ่นควบคุมพฤติกรรมชีวิตความเป็นอยู่ชาวบ้านแห่งนั้น แต่มีหลายกรณีที่มีผู้มาเยือนหรือแขกต่างถิ่นที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องเหล่านี้ การจัดตั้งเขตอนุรักษ์อย่างเป็นทางการจึงช่วยสนับสนุนให้ชาวบ้านสามารถที่จะเข้มงวดกับการเข้าถึงบุคคลภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ปัจจัยทั้งสามประการนั้นคาดเดาได้ เกิดผลสัมฤทธิ์ร่วมกัน ช่วยเพิ่มความสำเร็จให้เขตอนุรักษ์มากยิ่งขึ้น ความสำเร็จของเขตอนุรักษ์ของดอนทอละที่เชื่อได้ว่า เกิดจากการรวมกันของปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมและปัจจัยทางสังคม เพื่อบรรลุความสำเร็จของการจัดการเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาในลุ่มน้ำโขงอย่างยั่งยืน ไม่เพียงแต่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ที่สำคัญแต่ความเชื่อทางศาสนาและเรื่องเล่าของแต่ละชุมชนก็ถูกนำมาใช้ได้

อ้างอิง

Baird, I. G. 2001. *Towards sustainable co-management of Mekong River inland aquatic resources, including fisheries, in Southern Lao PDR*. Pages 89–111 in G. Daconto (eds.), *Siphandone wetlands*. CESVI Cooperation and Development, Bergamo, Italy.

Baird, I. G., B. Phylavanh, B. Vongsenesouk, and K. Xaiyamanivong. 2001. *The ecology and conservation of the smallscale croaker Boesemania microlepis (Bleeker 1858-59) in the mainstream Mekong River, Southern Laos*. *Natural History Bulletin of the Siam Society* 49:161–176.

ⁱ มีหนึ่งหมู่บ้านใกล้เคียงกับดอนทอละที่มีพื้นที่อนุรักษ์เช่นเดียวกันกำลังประสบปัญหาจากการลดลงของปลาอย่างมาก สาเหตุจากการปล่อยปลาละลายของชาวบ้าน

ⁱⁱ รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับภูมิภาคสี่พันดอน ในบรรณานุกรมอ้างอิงของ Baird(2001)

ⁱⁱⁱ ปลาจะสงเสียงร้องในช่วงฤดูวางไข่ ชาวบ้านรู้จักดีว่าเป็น “เสียงร้องของปลา” พื้นที่แอ่งน้ำลึกที่ปลาจะสงเสียงร้องช่วงเดือนพฤษภาคมตามเดือนจันทรคติ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเป็นพื้นที่แห่งนี้เป็นแหล่งวางไข่

^{iv} พิธีกรรมทางศาสนาพุทธที่ได้จัดทำขึ้นเพื่อสถานที่หรือต้นไม้เพื่อสร้างการยอมรับและอุทิศตนให้เป็น “พระ”ตามหลักศาสนา ซึ่งเป็นกิจกรรมการอนุรักษ์ที่มีจุดกำเนิดในประเทศไทย ในประเทศไทย ลาว กัมพูชา มีชาวพุทธจำนวนมาก การทำร้ายพระสงฆ์เท่ากับทำลายหลักการศาสนาอย่างร้ายแรง ดังนั้นจึงเป็นการใช้จิตวิทยาตัดกันระหว่างพวกที่อาจจะลักลอบตัดไม้ที่บวชแล้วหรือทำลายพื้นที่ทางจิตวิญญาณ ซึ่งจะมีการลงโทษทางสังคมต่อพฤติกรรมดังกล่าวที่หนักกว่า ดังนั้น การจัดพิธีกรรมนี้จึงนับเป็นการช่วยสนับสนุนแนวทางการความรู้ของพื้นที่และเป้าหมายของการอนุรักษ์ของชาวบ้านรอบๆพื้นที่ได้